

STANISŁAW K. OLCZAK
Lublin

UPOSAŻENIE PARAFII ZADUSZNIKI W XVIII STULECIU

Parafia Zaduszniki, o której pierwsza wzmianka pochodzi z XIV wieku, położona w ziemi dobrzyńskiej, od początku należała do diecezji wrocławsko-pomorskiej, a w XVIII wieku wchodziła w skład dekanatu Bobrowniki. Jakkolwiek omawiana parafia powstała dzięki inicjatywie cystersów ze Szpetala, patronat nad kościołem od początku sprawował miejscowy szlachcic¹. Trudno jednak w tej chwili jednoznacznie stwierdzić, kto był fundatorem kościoła i parafii. W skład parafii Zaduszniki w omawianym wieku (zapewne tak było od początku jej istnienia) wchodziło osiem miejscowości, stanowiących własność szlachecką: Krojczyn (Krowiczyn), Kurowo, Nasiegniewo, Oleszno, Szpiegowo, Witkowo, Złowody (Złewody) i oczywiście Zaduszniki².

Podstawę źródłową do naszych rozważań nad uposażeniem parafii Zaduszniki stanowić będą wizytacje generalne przeprowadzone w latach: 1711³, 1725⁴, 1766⁵ i 1779⁶ oraz wizytacja dziekańska z 1778 roku⁷. Dla okresu

¹ „Rocznik Diecezji Wrocławskiej”. *Rok 1991*, Wrocław 1991, s. 109-110.

² Powyższe miejscowości podają wszystkie XVIII-wieczne wizytacje.

³ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku [dalej skrót: ADW], sygn. ABPK Wiz. 14(75), *Visitatio ecclesiarum parochialium in archidiaconatu Vladislaviensis sub felici regimine [...] Constantini Feliciani Szaniawski, Dei et S. Apostolicae Sedis gratia episcopi Vladislaviensis et Pomeraniae, per [...] Joannem Stanislaum Borzysławski, archidiaconum Vladislaviensem in anno Domini 1711 expedita* [dalej skrót: Vis 1711].

⁴ ADW, sygn. ABPK Wiz. 19(80), *Visitatio ecclesiarum ex mandato [...] Christophori Szembek, episcopi Cujaviensi et Pomeraniae, per [...] Paulum Gostomski, anno 1725 expedita* [dalej skrót: Vis. 1725].

⁵ ADW, sygn. ABPK 26(84), *Visitatio trium in dioecesi Vlasislaviensi decanatum: Nie-schoviensis, Służewiensis, Bobrownicensis ex comisso [...] Antoni Casimiri in Ostrow Ostrowski [...], episcopi Vladislaviensis et Pomeraniae, per [...] Franciscum Xavierium a Witoszyn et Grochowalsk Grochowalski [...], collegiae Uniejoviensis archidiaconum, Volboriensis decanum, officialem Petricoviensem, a. D. 1766 expedita* [dalej skrót: Vis. 1766].

Polski przedrozbiorowej tego rodzaju źródła stanowią doskonały i niemal jedyny materiał zwłaszcza do badań nad uposażeniem kleru parafialnego.

W skład uposażenia niemal każdej parafii w Polsce, zwłaszcza w okresie staropolskim, jak świadczy literatura przedmiotu, wchodziły: grunty (rola uprawna, ogrody, sady, łąki, lasy, a nawet stawy bądź jeziora), obiekty przemysłowe (młyny wodne lub wietrzne, czyli wiatraki, gorzelnie, browary) i handlowe (karczmy), świadczenia ludności (dziesięcina, meszne, stołowe, kołęda, legaty), jak również zabudowania plebańskie (*curia plebanalis*: domy mieszkalne oraz budynki gospodarcze wraz z inwentarzem żywym i martwym). Nie wszystkie wymienione elementy uposażenia posiadały poszczególne parafie. Ich rodzaj najczęściej zależał od czasu powstania parafii, jak i od dzielnic czy regionu, w których dana parafia funkcjonowała⁸. Musimy mieć te czynniki na względzie przy omawianiu uposażenia parafii w Zadzuszniakach.

Zacznijmy od gruntów plebańskich, które były z zasady nadawane wraz z uposażaniem parafii przez miejscowego dziedzica. Akt ten był potwierdzony dokumentem fundacyjnym. Powyższy dokument był podstawą, a nawet niezbędnym warunkiem do erygowania nowej parafii przez miejscowego ordynariusza, który wystawiał z kolei akt erekcyjny. Grunty plebańskie, zwłaszcza ziemia uprawna, stanowiły podstawę beneficjum⁹. Określenie powierzchni gruntów ornych w Zadzuszniakach na podstawie zapisów wizytacyjnych następuje nieco trudno. Wprawdzie wizytator w 1711 r. stwierdza, że „pro dote habet haec ecclesia mansio unum agri in omnibus tribus campis”¹⁰. Jeśli przyjmiemy, że użyty termin *mansio* (od łac. *mansus*) równa się jednemu łanowi, określanemu zwłaszcza na Mazowszu mianem „włóki”, wówczas należy uznać, że pleban w Zadzuszniakach miałby do uprawy około 16-17 hektarów, czyli około 30 morgów ziemi. Ale jak wynika z dalszej części

⁶ ADW, sygn. ABPK 37, *Visitatio generalis decanatus Bobrovnicensis sub felici regimine [...] Josephi Rybinski, episcopi Vladislaviensis et Pomeraniae, per [...] Mathiam Nałęcz, decanum cathedralem Vladislaviensem, anno Domini 1779 expedita* [dalej skrót: Vis 1779].

⁷ ADW, sygn. ABPK 28, *Visitatio decanalis ecclesiarum decanatus Bobrovnicensis iuxta methodum in dispositione pastoralis dotum per [...] Franciscum Machaiewski, decanum Bobrovnicensem, parochum Ciechocinensem expedita anno Domini 1778, diebus mensis novembris* [dalej skrót: Vis. 1778].

⁸ Zob. E. W i ś n i o w s k i, *Kołęda – meszne – stołowe na ziemiach polskich. Problem rejonizacji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska*, Warszawa 1991, s. 625-638; S. K. O l c z a k, *Duchowieństwo parafialne diecezji poznańskiej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Lublin 1990, s. 175-203.

⁹ O l c z a k, dz. cyt., s. 177 n.

¹⁰ Vis 1711 k. 301v.

zapisu, terminu *mansus* wizytator używał również na określenie mniejszej powierzchni gruntów, niezależnie od ich wielkości. Zanim przystąpimy do analizowania osiemnastowiecznych zapisów wizytacyjnych, spójrzmy na zapis przechowywany w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, a sporządzony w związku z carskim ukazem kasacyjnym realizowanym w latach 1864-1865. Według tegoż ukazu majątek kościelny przechodził na skarb państwa, po czym ziemia ta rozdana była urlopowanym żołnierzom, którzy z kolei odsprzedawali ją miejscowej ludności za legaty. W Zadusznikach na skarb państwa przeszło wówczas ziemi ornej: 1 włóka, 14 morgów oraz 17 prętów „miary angielskiej”, co stanowiło wartość 4000 rubli¹¹. Jakkolwiek trudno określić raczej nie stosowaną w Królestwie Polskim „miarę angielską”, ale przyjmując wówczas stosowaną miarę chełmińską¹², plebani zadusznicy wcześniej dysponowali gruntami liczącymi 26-27 hektarów. A zatem powstaje pytanie, czy powierzchnia gruntów parafii zadusznickiej w połowie XIX wieku uległa powiększeniu w stosunku do stanu z 1711 r., czy też termin *mansus* należy rozumieć nieco inaczej aniżeli w znaczeniu określonej włóki? Zanim spróbujemy dać odpowiedź na postawione pytania, przypatrzmy się dokładnie zapisom wizytacyjnym dokonany w omawianym XVIII wieku.

We wszystkich analizowanych aktach wizytacji generalnych, w których znajdują się bardziej pełne dane o gruntach plebańskich w Zadusznikach, zamieszczona została informacja (podobnie jak już w przytoczonym tekście z 1711 r.), że owe grunty (*mansum plebanalis*, *ager plebanalis*) składały się z trzech pól (*tres campi*) położonych w różnych miejscach wsi Zaduszniki. W ich skład z kolei wchodziły mniejsze pólka (parcele), w wizytacjach z lat 1711, 1725 i 1766 określone terminem *mansum*¹³, natomiast w wizytacji z 1779 r. terminem *locus* bądź *ager*¹⁴. Ponieważ umieszczone w trzech pierwszych analizowanych wizytacjach wymiary owych pól są niepełne, zatrzymajmy się przy kompletnych i bardziej przejrzystych zapisach dokonanych w 1779 r.¹⁵ A zatem na *ager plebanalis* w Zadusznikach składały się trzy pola (*campi*), w skład których wchodziły następujące parcele – pólka, w kilku przypadkach wraz z łąkami (*loci, agri cum pratis*):

¹¹ ADW, sygn. AKDW, par. 236 [teczka], Parafia Zaduszniki, s. 1.

¹² *Historia Polski*, t. II, cz. 4, red. S. Kieniewicz, W. Kula, Warszawa 1960, s. 14-15.

¹³ Vis. 1711, k. 301v, 302; Vis. 1725, k. 109; Vis. 1766, s. 202.

¹⁴ Vis. 1779, k. 18v.

¹⁵ Tamże.

I pole:

- parcela z łąką, między gruntami kolatora (dziedzica z Zadusznik), ciągnąca się do granic Nasięgniewa, długości 4 stadiów, szerokości 19 zagonów;
- parcela z łąką, od strony Nasięgniewa, długości 4 stadiów, szerokości 40 zagonów;
- parcela z łąką, od strony Krojczyna (Krowiczyna), zwana Leszcze, długości 5 stadiów, szerokości 19 zagonów.

II pole:

- parcela, pod Chełmicą Małą, między gruntami kolatora, długości 5 stadiów, szerokości 10 zagonów;
- parcela z łąką, pod Zbytkowem, między polami kmieci, długości 5 stadiów, szerokości 10 zagonów;
- parcela, zwana Makowizna, wzdłuż drogi do Chełmicy Dużej, przy gruntach kolatora, ciągnąca się od pola Alberta Grzelaka aż do jeziora (*ad lacum* – jeziorem nazywano staw w Zadusznikach), długości 7 stadiów, szerokości 19 zagonów.

III pole, od strony Oleszna:

- parcela, od budynków plebańskich i kościoła, wzdłuż drogi zwanej w 1711 r. Kościelne¹⁶, do granicy Oleszna, długości 9 stadiów, szerokości 30 zagonów;
- parcela, zwana w 1711 r. Grzecz¹⁷, między granicą dóbr kolatora, a polem zagrodnika Mateusza Olejarza (*Oleatoris*), długości 5 stadiów, szerokości 30 zagonów.

Mając podaną długość i szerokość każdego półka, łatwo obliczyć powierzchnię wszystkich gruntów wchodzących w skład uposażenia parafii Zaduszniki. Przyjmując, że jedna staja (jedno staje, stajanie) w okresie staropolskim wynosiła około 134 m, a jeden zagon 2,13-2,23 m¹⁸, otrzymujemy w sumie od około 28 do 31 hektarów. Nie wiadomo, czy chodzi tylko o grunty orne czy też łącznie z łąkami, które zostały wymienione przy pięciu półkach – parcelach. Otrzymana z wyliczeń powierzchnia jest o około od 3 do 6 hektarów większa od podanej w dokumencie ukazu carskiego z lat 1864-1865. Różnica ta może wynikać z różnych powodów, mianowicie z zaokrąglenia długości działek podawanych przez wizytatora w stajach lub z włączenia do

¹⁶ Vis. 1711, k. 301v.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ *Historia Polski*, m. cyt.; M. K a m l e r, *Staje*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. A. Mączak, t. II, Warszawa 1981, s. 334; t e n ż e, *Zagon*, tamże, s. 535-536; Z. G l o g e r, *Encyklopedia staropolska*, t. IV, Warszawa 1978, s. 270.

poszczególnych pól wspomnianych wyżej łąk, jak również dobrze i z tego powodu, że nie cała ziemia należąca do parafii Zaduszniki przeszła w drugiej połowie XIX wieku na skarb państwa. Wiadomo bowiem, że proboszczowie zadusznicy, podobnie jak i w innych wiejskich parafiach w Polsce, do lat sześćdziesiątych XX wieku uprawiali jeszcze pewną ilość gruntów. Należy zatem przyjąć, że w 1779 r. do parafii Zaduszniki należało około 30 hektarów ziemi ornej wraz z przyległymi do pięciu pól łąkami, co stanowiło niecałe dwa łany (*mansi*), czyli włóki.

Według wizytacji z 1711 r. w skład uposażenia parafii Zaduszniki wchodziły jeszcze dwa średniej wielkości pola (*medios duos mansos in duobus tantum campis*) wraz z niedużą łączką (*cum pratulo*), położone w Złowodach i rozciągające się do granicy Nowej Wsi¹⁹. W akcie wizytacyjnym dokonanym 1725 r. wzmiankowane są nawet trzy średniej wielkości pola (*tres medios mansos*) wraz z ogrodem, domem i łąkami (*cum horto et domo, pratisque*)²⁰. Wizytator w 1766 r. potwierdził przynależność do parafii Zaduszniki owych dwóch pól (przy czym jedno z nich składało się z dwu działek – *in uno campo sunt medii duo mansi*), podając przy tym wymiary ich powierzchni²¹. Po przeliczeniu powierzchnia tych trzech części wynosiła ok. 1,2 morgi, czyli 0,8 hektara. To wspomniane potwierdzenie własności plebańskiej w Złowodach sugeruje, że owe grunty były uprawiane przez miejscowego dziedzica i że musiał się o nie toczyć spór. Rozwiązanie tego problemu znajdujemy w następnych wizytacjach. Dziekan dokonujący w 1778 r. wizyty zapisał, że urząd ziemski w Dobrzyniu 21 czerwca 1774 r. przyznał plebanowi 300 florenów polskich jako należność za użytkowanie wymienionych pól przez dziedzica ze Złowód²². Potwierdzenie wystawionego wówczas dokumentu znajdujemy w akcie wizytacyjnym dokonanym w 1779 r. Jest w nim mowa, że za zrzeczenie się prawa do użytkowania wspomnianych pól przez plebana otrzymuje on rocznie od dziedzica ze Złowód 20 florenów polskich od sumy 300 florenów polskich. *Census* ten płacony jest jednak *ex villis*²³.

Należy sądzić, że wymieniona powierzchnia gruntów (pytanie czy razem z polami położonymi w Złowodach?) została nadana dekretem fundacyjnym

¹⁹ Vis. 1711, m. cyt.

²⁰ Vis. 1725, k. 109v.

²¹ Vis. 1766, s. 202 (*in uno campo sunt medii duo mansi, unus sulcorum quatuor, stadiorum trium, alter stadiorum quatuor, in secundo autem campo est medius mansus sulcorum quatuor, stadii unius*).

²² Vis. 1778, k. 18v.

²³ Vis. 1779, k. 77.

wystawionym przy erygowaniu parafii w XIV wieku²⁴. Ich wielkość łatwo więc porównać z obliczeniami dokonanymi dla parafii zlokalizowanych na innych terenach. I tak w średniowieczu w diecezji lubuskiej, na Pomorzu Gdańskim, a także w ziemi chełmińskiej przeważały gospodarstwa plebańskie czterołanowe, na Śląsku dwu- i jednołanowe, zaś w diecezji płockiej dwu- i trzyłanowe. Z kolei zarówno w wielkopolskiej, jak i mazowieckiej części diecezji poznańskiej (obliczenia dla 1. poł. XVII wieku) dominowały pola plebańskie jednołanowe (47%), a po części tylko dwułanowe (22%)²⁵. Tak więc niemal dwułanowe gospodarstwo rolne należące do plebanów parafii Zaduszniki nie stanowiło pod tym względem w Polsce wyjątku.

Na podstawie akt wizytacyjnych niewiele możemy powiedzieć o uprawie przez plebanów w Zadusznikach gruntów ornych. Zapewne w omawianym XVIII wieku, podobnie jak w całej Polsce i na Litwie, stosowano trójpolówkę, czyli system polegający na podziale uprawnych pól na trzy coroczne przemienne pola: ozime, jare i ugorujące, dążąc w końcu omawianego stulecia do dwupolówki bezugorowej, uprawiając na części ugorowej rośliny okopowe²⁶. Nie wiemy także, jakie zboża były wysiewane na polach plebańskich. Należy przypuszczać, że podobnie jak i na innych terenach, zwłaszcza na Mazowszu, pleban w Zadusznikach mógł wysiewać: żyto, pszenicę, jęczmień, owies i być może także groch, tatarkę, proso i konopie²⁷. Z uprawą roli wiąże się problem jej użyźniania nie tylko przez stosowaną trójpolówkę, ale także nawożenia. Czynność ta uzależniona była przede wszystkim od hodowli zwierząt²⁸. I na ten temat niewiele możemy powiedzieć. Poruszymy go jeszcze przy omawianiu inwentarza żywego, należącego do zadusznickich plebanów.

W skład uposażenia omawianej parafii wchodziły także dwa ogrody: jeden z nich znajdował się przy domu plebańskim, i jak zaznaczył wizytator w 1711 r. rozciągał się on wzdłuż kościoła na szerokości 6 zagonów, drugi natomiast, szerokości 8 zagonów, w środku wsi, za mostem i ciągnął się

²⁴ Por. O l c z a k, dz. cyt., s. 177.

²⁵ Tamże, s. 181-182; E. W i ś n i o w s k i, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. I, Kraków 1968, s. 299-300; t e n ż e, *Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych*, „*Studia Płockie*” 3(1975), s. 133-134; O l c z a k, dz. cyt., 180-181.

²⁶ M. K a m l e r, *Trójpolówka*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej*, t. II, s. 431-432.

²⁷ D. G ł ó w k a, *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 46 n.

²⁸ Tamże, zwłaszcza s. 48.

wzdłuż rzeczki²⁹. O istnieniu tychże dwu ogrodów poinformował także wizytator w 1779 r., zaznaczając, że z pierwszego korzystał także po części organista³⁰. Natomiast w 1725 r. wizytator wspomniał o czterech bliżej nie określonych, małych ogrodach plebańskich, położonych we wsi Zaduszniki, i o piątym, sąsiadującym z polem w Złowodach³¹ (zapewne przy gruntach położonych w wymienionej miejscowości, należących wówczas do plebana). Z kolei w akcie wizytacyjnym z 1766 r. jest wzmianka o sadzie (*pomarium*), ciągnącym się wzdłuż plebanii. Dalej jednak wyjaśnił wizytator, że tenże sad był podzielony na dwie części. Na jednej znajdował się ogród obsiewany warzywami. Sad nie był w należyтым stanie, stąd z czasem ubyło w nim drzew, należy rozumieć, że owocowych³². O wielkości ogrodów i sadu nic nie możemy powiedzieć, jak i o rosnących gatunkach drzew oraz warzyw z braku w analizowanych aktach wizytacyjnych jakichkolwiek bądź informacji.

Według zapisu wizytacyjnego z 1711 r. pleban w Zadusznikach mógł korzystać także z połowu „stępną siecią” ryb „na Jeziorze Zaduskim”, gdzie miał swój narybek (*liberam piscationem*)³³.

Wizytator w 1766 roku zapisał, podobnie jak i jego poprzednicy, że oprócz wymienionej ziemi w skład uposażenia parafii w Zadusznikach nie wchodziła żadna dziesięcina ani też las czy staw, jak również dochody płynące z propinacji czy legat³⁴. W akcie wizytacyjnym z 1725 r. znajduje się jednak wzmianka o pewnej sumie pieniężnej przeznaczonej dla plebana z racji legaty ulokowanej na dobrach we wsi Kurowo, wchodzącej w skład omawianej parafii³⁵. Nie potwierdzają tego faktu pozostałe zapisy wizytacyjne. Natomiast w aktach wizytacyjnych z lat 1778 i 1779 znajdują się informacje o płaceniu wspomnianej już wcześniej kwoty pieniężnej (20 fl. pol. od sumy 300 fl. pol.) przez dziedzica wsi Złowody za uprawianą przez niego ziemię stanowiącą niegdyś własność plebańską³⁶. Dokonujący w 1778 r. wizytacji dziekan wymienił jeszcze jeden legat płacony w wysokości 14 fl. pol. i 12 gr. rocznie od sumy 360 fl. pol. Kwotę tę (*census*) w 1762 r. ofiarowała

²⁹ Vis. 1711 k. k. 302.

³⁰ Vis. 1779, k. 77.

³¹ Vis. 1725, k. 109.

³² Vis. 1766, s. 202.

³³ Vis. 1711, m. cyt.

³⁴ Vis. 1766, m. cyt.

³⁵ Vis. 1725, m. cyt. (*Fundationes summa certa legata et locata in bonis Kurowo...*).

³⁶ Vis. 1778, k. 18v; Vis. 1779, m. cyt.

za swoją duszę i dusze swych rodziców Dorota z Orłowskich Sumińska. Akt prawny, stanowiący ostatnią wolę wymienionej osoby, został sporządzony 18 VIII 1762 r. w Olesznie i wpisany do ksiąg grodzkich w Bobrownikach 17 VI 1765 r.³⁷ Były jeszcze inne legaty nie przeznaczone jednak dla plebana, lecz służące jako *proventus ecclesiae* bądź *pro fabrica ecclesiae* (na potrzeby kościoła). Wzmianki o nich znajdujemy w wizytacjach z lat: 1725, 1778 i 1779³⁸. Warto w tym miejscu wspomnieć o legacie ofiarowanym *pro decorem ecclesiae* przez Ewę Strużewską bądź Stróżewską na sumę 140 fl. pol. Aktu prawnego dokonano 1747 r. także w urzędzie grodzkim w Bobrownikach. Pieniądze te jednak w 1778 r. nie wpływały do parafii, stąd zapewne – jak zaznaczył w 1779 r. wizytator – pleban zadusznicki sam uprawiał przekazaną pod zastaw rolę w dobrach w Kisielewie³⁹.

Do uposażenia plebańskiego należy zaliczyć także zabudowania (*curia plebanalis*), a zwłaszcza dom mieszkalny, zwany plebanią (*domus plebanalis*). Z reguły winien on się znajdować przy każdym kościele parafialnym, choć w praktyce bywało różnie. Pleban w Zadusznikach, według relacji osiemnastowiecznych wizytatorów, posiadał zawsze drewniany dom, pokryty strzechą. W 1711 r. był on niedużych rozmiarów (*parva*), przy tym zrujnowany (*ruina*) zapewne ze starości (*vetusta*). Składał się on z dwu izb, zapewne ogrzewanych, skoro wizytator użył na ich określenie terminu *hypocaustum*, oraz komory⁴⁰. W 1725 r. stan jego musiał się przedstawiać znacznie gorzej, gdyż wówczas pleban był zmuszony zamieszkać w domku (*domunculum*) należącym niegdyś do kantora⁴¹. Plebania jednak w niedługim czasie musiała być odbudowana, a raczej od nowa wystawiona, zapewne nieco większych rozmiarów. Według relacji wizytacyjnej z 1766 r. był to również drewniany budynek, pokryty słomą, bardziej stabilny (*stabilis*), składający się z dwu części, w jednej zamieszkiwał pleban, w drugiej służba (*familia domestica*). Część przeznaczona dla plebana to dwa pokoje (*hypocausta*): większy, mniejszy oraz komora (*comora*) i piwnica (*cellarium*), przeznaczona do przechowy-

³⁷ Vis. 1778, m. cyt.

³⁸ Vis. 1725, m. cyt. (Proventus ecclesiae: ex legationi gen. Moszyński in bonis Nasiegniewo habet carbona ecclesiae tymf. 300, in bonis Złowody ex legatione G. Chelmicki tymf. 100 circiter, ex legatione generosi Grochowalski apud generosum Koziebrocki legatio pro organo positivo comperando ad ecclesiam); Vis. 1778, m. cyt; Vis. 1779, m. cyt.

³⁹ Vis. 1778, m. cyt.; Vis. 1779, m. cyt.

⁴⁰ Vis. 1711, k. 302.

⁴¹ Vis. 1725, k. 108v.

wania drewna⁴². Wizytator w 1779 r. dodał, że w pierwszej izbie oświetlonej przez dwa okna był piec zbudowany z zielonych kafli oraz murowany kominek z kapturem, w drugiej natomiast izbie z jednym oknem nie było ani pieca, ani kominka. W drugiej części plebanii, przeznaczonej dla czeladzi była tylko jedna izba ogrzewana piecem oraz komora. Tenże wizytator zaznaczył także, że cały budynek plebanii, wystawiony „w szacholec”, był już stary i potrzebował reparacji. Należało przede wszystkim, w myśl wizytatora, zastąpić spróchniałe „przycienia” nowymi⁴³. Dziekan wizytujący w 1778 r. zadusznicką parafię wspominał, że miejscowy pleban poczynił pewne naprawy budynków⁴⁴, być może tylko gospodarskich, plebania zapewne nie została odrestaurowana, skoro w rok później pojawiła się powyższa uwaga. A zatem jeśli nowa plebania w Zadusznikach została skonstruowana krótko po 1725 r., należy zauważyć, że żywot drewnianych budowli nie był długi, skoro po co najwyżej 54 latach uchodził za stary i zrujnowany. Być może też do budowli było użyte mniej wytrzymałe na czas i warunki atmosferyczne drewno, jakim jest sosna czy świerk. Żywotność budowli jodłowych, a bardziej dębowych była znacznie dłuższa. Zapewne również o nietrwałości drewnianych budowli decydował brak odpowiedniej konserwacji i starań o ciągłą naprawę. Znamy z tego czasu utyskiwania wizytatorów z innych terenów na brak troski nad budynkami przez zamieszkujące w nich duchowieństwo⁴⁵.

Jak już było zaznaczone, *curia plebanalis* to nie tylko plebania, ale i budynki gospodarskie (obejście ogrodzone z reguły płotem). Wizytator w 1711 r. zaznaczył, że za ogrodem przy plebanii stała stara stodoła (*alodium*) oraz chlew (określony terminem *pecuria*). Oba budynki znajdowały się w stanie ruiny, podobnie jak i wówczas sama plebania⁴⁶. W 1725 r. stała zapewne jeszcze ta sama stodoła (*horreum*), określona przez wizytatora również jako stara (*vetustum*)⁴⁷. Wkrótce jednak musiała powstać nowa, gdyż wizytator w 1766 r. zaznaczył, że była w dobrym stanie. Połączona była wówczas jednym dachem ze spichlerzem⁴⁸. Z aktu wizytacyjnego z 1779 r.

⁴² Vis. 1766, m. cyt.

⁴³ Vis. 1779, k. 82.

⁴⁴ Vis. 1778, k. 21.

⁴⁵ Por. Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, sygn. AV 57, Akta wizyty generalnej z woli i rozkazu [...] Michała Jerzego Ciołka Poniatowskiego, biskupa płockiego [...], koadiutora krakowskiego [...], przez [...] Antoniego Franciszka Dunina Kozickiego [...] w roku niniejszym 1785 odprawionej s. 108-109.

⁴⁶ Vis. 1711, m. cyt.

⁴⁷ Vis. 1725, m. cyt.

⁴⁸ Vis. 1766, m. cyt.

dowiadujemy się, że pleban zadusznicki posiadał dwie stodoły. Oprócz starej, o jednym klepisku „w słupy i dyle dobrze zreperowanej”, stała nowa, podobnie jak i plebania, w „szacholec” zbudowana, również z jednym klepiskiem. Służyła ona także jako spichlerz⁴⁹. W 1725 r. do plebana należały, oprócz zrujnowanej plebanii i dawnego domku dla kantora, w którym zamieszkał, trzy jeszcze inne, bliżej nie określone domki (*domunculae tres*), ponadto spichlerz (*granarium*) służący do przechowywania ziarna oraz stajnia (*stabula*) dla bydła i koni⁵⁰. O stajni (*equile*) wspomina także wizytator z 1766 r.⁵¹ Natomiast w akcie wizytacyjnym z 1779 r. jest wzmianka o odrębnych nowych budynkach wystawionych „w słupy i dyle”: szopie i stajni, a także o nowo wzniesionych również „w słupy i dyle” chlewach z kurnikami⁵². Mamy zatem w osiemnastowiecznych wizytacjach informacje o następujących budynkach gospodarczych stojących w Zadusznikach: stodole ze spichlerzem, stajni, szopie (oborze) oraz chlewie z kurnikami. Jakkolwiek nie we wszystkich osiemnastowiecznych aktach wizytacyjnych zostały o każdym z tych budynkach poczynione wzmianki, należy zakładać, że takowe w lepszym czy gorszym stanie istniały przez całe omawiane stulecie.

Na podstawie akt wizytacyjnych niewiele możemy powiedzieć o żywym inwentarzu hodowanym przez zadusznickiego plebana. Raz tylko w akcie wizytacyjnym z 1725 r. została umieszczona informacja o utrzymywaniu bydła (dwóch krów, tyleż wołów) i dwóch koni⁵³. Skoro w akcie wizytacyjnym z 1779 r. zostały wymienione chlewy z kurnikami⁵⁴, pleban musiał też hodować trzodę chlewną oraz drób, jakiego gatunku, nie wiadomo. Zapewne przez cały omawiany osiemnasty wiek, jakkolwiek w niektórych aktach wizytacyjnych brak na ten temat informacji, ale jest wzmiankowana stajnia, pleban hodował konie, potrzebne do podróży, mniej może wówczas do pracy w polu, w czym pomocą służyły woły. Hodowla bydła, jak i nierogacizny była wówczas nieodzowna, nie tylko ze względu na mięso, ale na potrzebę nawozu, który był niezbędny do uprawy pól⁵⁵. Rzecz warta odnotowania, że w ogro-

⁴⁹ Vis. 1779, m. cyt.

⁵⁰ Vis. 1725, k. 108v.

⁵¹ Vis. 1766, m. cyt.

⁵² Vis. 1779, m. cyt.

⁵³ Vis. 1725, m. cyt.

⁵⁴ Vis. 1779, m. cyt.

⁵⁵ Por. G ł ó w k a, dz. cyt. s. 53-60; B. D ą b r o w s k a, *Uposażenie plebańskie w dekanacie wyszkowskim w świetle wizytacji biskupa M. J. Poniatowskiego z 1781 r.*, Lublin 1997, s. 141-167 (mps pracy magisterskiej).

dzie plebana w Zadusznikach znajdowała się pasieka. Wspomnieli o niej wizytatorzy z lat 1725 (*alveariae cum assibus tria*) i 1766 (*apiarium*)⁵⁶.

Ważnym elementem wyposażenia każdego gospodarstwa były narzędzia rolnicze, między innymi: wóz, pług, radło, brony, kosa, sierp czy nawet cepy służące do młócenia zboża. Niestety, w świetle analizowanych wizytacji nic na ten temat nie możemy powiedzieć. Należy sądzić, że wymienione przedmioty, niezbędne zwłaszcza przy uprawie pól i koszeniu zbóż oraz siana musiały też, mimo braku o nich informacji, być w posiadaniu plebańskim w Zadusznikach.

Z przeprowadzonej analizy osiemnastowiecznych zapisów wizytacyjnych jedno jest pewne, że zadusznicka parafia posiadając raczej średnią powierzchnię gruntów przypadających na jedną parafię w Polsce, nie należała do najbogatszych; raczej wręcz odwrotnie – do bardziej ubogich. Zadusznicy plebani bowiem nie mieli w swym uposażeniu tego, co plebani na innych terenach, zwłaszcza w Wielkopolsce, mianowicie: dziesięciny, kołędzy ani też mesznego bądź stołowego. Podstawę ich utrzymania stanowiła jedynie uprawna rola, ogrody i łąki oraz mniej znaczące czynsze z legat oraz datki składane przez parafian. Ciekawe zestawienie dochodów plebańskich uczynił wizytator w 1779 r., które na koniec warto przytoczyć. Według jego relacji, pleban w Zadusznikach za sprzedane zboże otrzymywał 364 fl. pol. Do tego dochodziła jeszcze suma 200 florenów za posługi w kościele. Po odliczeniu kosztów związanych z wydatkami plebanowi pozostała na własny użytek suma w wysokości 102 florenów polskich⁵⁷.

Poruszony w niniejszym elaboracie problem uposażenia jednej tylko parafii wymaga dalszych studiów, zwłaszcza porównawczych, tak w czasie, jak i na bardziej szerokim obszarze⁵⁸.

⁵⁶ Vis. 1725, m. cyt.; Vis. 1766, m. cyt.

⁵⁷ Vis. 1779 k. 77v:

<i>Pro frumentis venditis</i>	<i>fl. pol. 364</i>
<i>ex accidentis ecclesiasticis</i>	<i>fl. pol. 200</i>

<i>In summa efficit</i>	<i>fl. pol. 564</i>
<i>Expensa</i>	
<i>Pro conservatione fundi</i>	<i>fl. pol. 60</i>
<i>pro sartis tectis ecclesiae et domus plebanalis</i>	<i>fl. pol. 20</i>
<i>pro stipendis et mercede deservita</i>	<i>fl. pol. 360</i>
<i>pro contributione publico ex caminis</i>	<i>fl. pol. 10</i>
<i>pro subsidio charitativo</i>	<i>fl. pol. 12</i>

<i>In summa efficit</i>	<i>fl. pol. 462</i>

<i>Remanet pro parcho</i>	<i>fl. pol. 102</i>

⁵⁸ Por. G ł ó w k a, dz. cyt., s. 70 n.

DIE VERSORGUNG DER PFARREI ZADUSZNIKI IM 18. JAHRHUNDERT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die in der Diözese Leslau-Pommern (Gegend von Dobrzyń) gelegene Pfarrei Zaduszniki entstand im 14. Jahrhundert. Die Materialbasis zum Schreiben dieses Artikels bildeten die kanonischen Visitationen aus dem 18. Jahrhundert (vier Generalvisitationen und eine Dekanatsvisitation). Daraus wird ersichtlich, daß die in drei Orten gelegenen Ländereien mit insgesamt acht Grundstücken die wichtigste Pfründe der Pfarrer dieser Pfarrei bildeten. Aus den angegebenen Längen- und Breitenmaßen der einzelnen Parzellen berechneten wir, daß die Bodenfläche der Pfarrherren von Zaduszniki im 18. Jahrhundert (sicher war das von Anfang an so) zwischen 28 und 31 Hektar betrug. Dazu kamen noch Wiesen und Gärten. Die fast zwei Fluren große Landwirtschaft der Pfarrherren von Zaduszniki bildete diesbezüglich keine Ausnahme in Polen, insbesondere im Vergleich mit den benachbarten Pfarreien der Diözese Płock (Schröttersburg).

Zur Versorgung der Pfarrer von Zaduszniki müssen auch die Wirtschaftsgebäude (Scheune, Kuhställe, Pferdestall, Schweinestall mit Hühnerstall) gezählt werden, insbesondere auch das Wohnhaus, das aus zwei Zimmern für den Pfarrer und einem für die Bedienung bestand. Alle zum Pfarrhaus gehörenden Gebäude waren aus Holz erbaut und mit Stroh gedeckt. Ihr Erhaltungszustand war nicht immer gut. Dieses Thema erfordert weitere gründliche Untersuchungen.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich